

Наталія Вітушко,
заввідділу СІАЗ НБУВ

АВТОРСЬКЕ ПРАВО ТА ОБМЕЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БАЗИ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК: ІНТЕРНЕТ-АСПЕКТ

У роботі розглядаються окремі аспекти проблеми взаємодії правової системи інтелектуальної власності та глобальної мережі Інтернет, аналізуються процеси адаптації бібліотечного інформаційно-аналітичного виробництва до сучасних тенденцій цієї проблеми (на базі практичної діяльності СІАЗ НБУВ).

Ключові слова: інформація, бібліотека, Інтернет, авторське право, бібліотечне інформаційно-аналітичне виробництво, НБУВ, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення (СІАЗ).

Стрімкий розвиток електронних технологій та телекомунікацій спричинив глобальне впровадження в усі сфери діяльності людини інформаційної глобальної мережі Інтернет і загострив багатоаспектну проблему керування процесами, що відбуваються в інформаційному просторі. Один з аспектів – авторське право¹ на розташовану в ньому інформацію.

Значний внесок у дослідження правового регулювання суспільних відносин, що виникають під час застосування мережі Інтернет, зробили В. М. Брижко, Р. А. Калюжний, М. Я. Швець. На окремі проблеми авторського права, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, неодноразово звертали увагу А. Б. Гельб, М. Х. Ліфті.

Із розвитком електронних технологій питання авторського права стає актуальним і для бібліотек. Інтернет істотно змінив бібліотечну систему у сфері інформаційного виробництва та споживання, відкрив перед бібліотекою широкі можливості для створення нових форм інформаційних продуктів і послуг завдяки розширенню номенклатури інформаційних ресурсів.

¹ Довідка: авторське право (англ. *copyright*) – набір виключних прав, які дозволяють авторам отримати соціальні блага від результатів своєї творчої діяльності. Виникло внаслідок потреби захистити права авторів літературних творів та творів мистецтва; нині поширюється на будь-які результати творчої діяльності (<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%B9%D1%82>).

Цьому сприяє і технічне переоснащення українських бібліотек. За даними Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ, протягом 2010 р. в Україні було обладнано комп'ютерами з доступом до Інтернет понад 200 публічних бібліотек. 750 бібліотек пройшли конкурсний відбір і будуть комп'ютеризовані до кінця 2011 р., 1600 – до 2013 р.²

Інтернет-технології прискорюють електронний доступ до вітчизняних і зарубіжних документальних ресурсів, розширюють можливості використання потенціалу документальних фондів на різних напрямках інформаційного виробництва, сприяючи тим самим ретельному дотриманню Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», який основою державної політики в галузі бібліотечної справи визначає реалізацію прав громадян на забезпечення загальної доступності інформації та культурних цінностей.

У вирішенні питань врахування в діяльності бібліотек вимог авторського права важливим є підхід, продемонстрований прийнятими в 2004 р. ЮНЕСКО «Керівними принципами в політиці вдосконалення державної інформації, що є суспільним надбанням». У документі відзначається, що державі необхідно точно встановити баланс між передбаченими законодавством про інтелектуальну власність обмеженнями на доступ і використання певних видів інформації, з одного боку, і на права громадян у контексті більш широкого розуміння соціальних й економічних інтересів країни, з іншого. Збереження й розвиток, у тому числі й за допомогою права, ролі бібліотек, як публічних центрів доступу до знань, є одним з фундаментальних завдань при формуванні глобального інформаційного простору.

Разом з тим сучасні тенденції в Інтернеті, пов'язані з питаннями авторського права, можуть спричинити уповільнення цих процесів.

На прикладі діяльності Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – Служба) розглянемо вплив авторського права на виконання бібліотеками функції інформаційного супроводження суспільно значущих процесів, продукування нової інформації, що значною мірою опирається на знання, акумульовані в існуючому інформаційному просторі.

Однією з важливих складових джерельної бази СІАЗ є інтернет-видання, електронні ЗМІ. Ці ресурси з найбільшою швидкістю фіксують сучасні процеси в українському суспільстві. Співробітникам Служби

² Докладніше див.: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244077310&cat_id=243311332.

вони надають змогу отримувати інформацію фактично в режимі онлайн, оперативно обробляти та структурувати її для використання під час створення синтезованого науково обгрунтованого інформаційного продукту, який має максимально задовольняти інформаційні потреби користувачів.

Для вдосконалення процесу отримання достовірної й об'єктивної інформації про перебіг важливих подій у країні, виявлення актуальних політичних, соціально-економічних, науково-технічних та інших проблем джерельна база Служби постійно розширюється за рахунок сайтів органів державної влади, наукових установ, громадсько-політичних об'єднань, галузевих та новостворених інтернет-видань. Це дає змогу надавати замовнику оптимально структуровану і скомпоновану інформацію, успішно задовольняти тематичні запити, здійснювати моніторинг інформаційного супроводу суспільнозначущих процесів засобами масової інформації. Результатами такої роботи є випуск як регулярних журналів та бюлетенів, так і тематичних резонансних оглядів.

Розвиток джерельної бази інформаційно-аналітичного виробництва СІАЗ гальмує той факт, що в демократичному за принципами свого існування Інтернеті існує чималий обсягів інформації, доступ до якої обмежений авторським правом. Значна кількість електронних інформаційних ресурсів суворо контролює процес використання своїх матеріалів, застосовуючи різні ступені обмеження: від заборони будь-якого використання сайту до заборони використання інформації без письмового дозволу редакції або письмової угоди. На окремих сайтах існують спеціальні системи, які контролюють операції користувачів.

Однак такі обмеження потребують уточнення: у правовому полі інтернет-видання поки що не мають чітко визначеного статусу і незрозуміло, якими законодавчими актами необхідно керуватись під час використання їхніх матеріалів для інформаційно-аналітичної роботи.

З одного боку, значна кількість інтернет-видань дотримується умов Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», згідно з яким друкованими ЗМІ є «видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року» (ст. 1) [3].

З іншого – діяльність більшості мережових видань суперечить зазначеній статті, в якій підставою для діяльності є свідоцтво про державну реєстрацію. Оскільки більшість інтернет-видань не зареєстровані, вони не є суб'єктами правового поля, отже – не підпадають під юрисдикцію будь-якого чинного правового акта і не можуть використовувати авторське право. У випадку ж реєстрації на них поширюється ст. 6 розділу 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», в якій визначається мета діяльності ЗМІ: поширення інформації серед

читачів. При цьому ст. 34 того ж документа [3] підкреслює, посилаючись на ст. 9 Закону України «Про інформацію», що всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на оперативне одержання через друковані засоби масової інформації публічно поширюваної інформації про діяльність державних органів і організацій, об'єднань громадян та їх посадових осіб, а також інших відомостей, необхідних для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій [2].

В існуючому вигляді вони також суперечать визначенню, що його надає Закон «Про видавничу справу» (ст. 1): видання повинно відповідати вимогам стандартів, інших нормативно-правових актів щодо видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання [4]. Тому питання про те, чи є інтернет-видання ЗМІ і чи поширюється на них дія закону про авторське право, є суперечливим.

Крім того, згідно з законом про авторське право і суміжні права (ст. 10 «Об'єкти, що не охороняються»), повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації, не є об'єктом авторського права [1]. Під це положення підпадає більшість новин інтернет-видань, оскільки вони не мають коментарів, не викладені в оригінальній формі, не містять прогнозів та аналізу подій, тобто не несуть у собі відбитку творчості.

Оскільки і бібліотеки, і їх інформаційно-аналітичні служби, і веб-ресурси є суб'єктами українського інформаційного простору і мають бути партнерами, а не конкурентами, ситуація з обмеженням інтернет-виданнями використання своєї інформації викликає запитання: чи не призведе така політика до експансії в національний інформаційний простір закордонних ЗМІ, вільний доступ до матеріалів яких формуватиме наш світогляд? Тому питання про співробітництво бібліотек і електронних ЗМІ в процесі виробництва суспільно значущого інформаційно-аналітичного продукту набуває особливого значення. А площина, в якій перетинаються їхні інтереси, – законодавство про авторське право, – вимагає ретельного аналізу.

Відповідно до міжнародних актів та чинного законодавства України до функціонування авторських прав в Інтернеті необхідно підходити з двох позицій: прав користувачів та прав авторів творів, що використовуються засобами масової інформації.

Розглянемо проблему з точки зору авторів. Суспільство давно усвідомило, що знання є капіталом [8] і створило численні організації [найбільша – Всесвітня організація інтелектуальної власності (WIPO)], завданням яких є сприяння захисту інтелектуальної власності за

допомогою співробітництва між державами і численних угод, що регулюють різні аспекти проблеми. Зокрема, це договори WIPO про авторське право та про виконання і фонограми, директива Ради 96/9/ЕС про охорону баз даних, Зелена книга стосовно авторського права і суміжних прав в інформаційному просторі та ін. У 2001 р. прийнято директиву 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві, яка наразі є базовим нормативним актом у цій сфері.

У багатьох міжнародних угодах передбачається можливість застосування технічних прийомів для контролю над використанням творів споживачами, що практично унеможливило їх правомірне використання.

Законодавство, що обмежує права користувачів на інформацію, посилюється на необхідність боротьби з порушниками авторського права, приймають і окремі країни. Зокрема, Рада з кодифікації та вдосконалення цивільного законодавства при президентові РФ зняла з проекту змін до Цивільного кодексу поправку, що дає змогу бібліотекам робити електронні копії книг без погодження з автором [5].

В Україні проблемам регулювання права інтелектуальної власності приділяється чимало уваги. Держава є членом Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів згідно з законом від 31 травня 1995 р., договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, згідно з законом від 20 вересня 2001 р. та договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми згідно із законом від 20 вересня 2001 р.

Основою законодавства України в цій сфері є Конституція, яка гарантує громадянам захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у результаті різних видів інтелектуальної діяльності. Питання інтелектуальної власності регулює також Книга четверта Цивільного кодексу України «Право інтелектуальної власності». Захист прав інтелектуальної власності гарантує громадянам Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. з подальшими змінами. У процесі приєднання до Світової організації торгівлі (СОТ) в Україні були здійснені заходи з приведення національного законодавства у відповідність до вимог угоди TRIPS (угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, враховуючи торгівлю контрафактними товарами).

Поступово у вітчизняному правовому полі формується блок законодавчих актів, які регулюють правові відносини в інформаційному просторі Інтернет. Певна спроба визначити основні напрями правового регулювання світової мережі в Україні, зокрема стосовно захисту авторського

права, була зроблена в Указі Президента № 928/2000 «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». У 2003 р. були прийняті такі важливі законодавчі акти, як Закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи й електронний документообіг». У Законі України «Про телекомунікації», прийнятому 18 листопада 2003 р., визначено таке поняття, як «Інтернет».

Розглянемо проблему з точки зору споживачів інформації. Втрати суспільства від вищевказаних обмежень дуже великі, зокрема у сфері розвитку наукової думки. Тому вони досить критично сприймаються як організаціями, які безпосередньо задіяні в обслуговуванні публічного домену, так й експертами, які вважають, що галузь інформаційного права – це територія компромісів. На думку багатьох з них, силові рішення, спрямовані на захист інтелектуальної власності в електронному просторі, гальмують процес її використання як джерела для інновацій. І з ними важко не погодитись: авторське право, яке сприяло виникненню сучасного Інтернету, сьогодні гальмує розвиток мережі.

В офіційній заяві Міжнародної асоціації бібліотечних установ, прийнятій на 62-й конференції в Пекіні в 1996 р., відзначалось, що переваги нових технологій мають бути доступними для всіх – громадськості, правовласників і бібліотечних працівників. Законодавство про охорону авторського права стимулює інтелектуальну діяльність і не повинно обмежувати доступ до інформації та до ідей, які мають бути доступними не лише для тих, хто здатен заплатити за їх використання. Відсутність чіткого визначення прав бібліотекарів і користувачів інформації, що не зачіпають, проте, законних інтересів власників авторського права, може поглибити розділення – багаті на інформацію і бідні на інформацію.

Основи захисту прав людей на інформацію були закладені Загальною декларацією прав людини Організації Об'єднаних Націй (1948 р.) і Міжнародним пактом ООН про цивільні й політичні права (1966 р.). Проголошені в цих документах принципи визнані як еталони. Інші міжнародні документи, зокрема Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, визначили вільний обмін інформацією як одну з демократичних цінностей людства, а доступ громадян до Інтернету став одним з найважливіших показників розвитку будь-якої країни. Об'єктом глобального інформаційного простору цей та інші документи бачать становлення єдиного світу, в якому людство обмінюється інформацією, незважаючи на державні кордони.

Важливість проблеми доступу до інформації демонструє прийняття Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод

(1953 р.), ст. 10 якої присвячена свободі самовираження й інформації, що характеризується як одна з найважливіших правових основ розвитку сучасного суспільства. У прийнятих ОБСЄ та НБСЄ правових документах є спеціальні розділи, присвячені інформаційним проблемам. Зокрема, це Гельсінкський заключний акт (1975 р.), Мадридський (1983 р.) та Віденський (1989 р.) підсумкові документи, Рекомендації лондонського інформаційного форуму (1989 р.) та ін. [9].

В Україні важливим кроком у напрямі забезпечення права людини на інформацію є нещодавно прийнятий Верховною Радою Закон «Про доступ до публічної інформації», який гарантує громадянам доступ до даних, що стосуються діяльності державних органів, структур місцевого самоврядування й бюджетних організацій.

Слід відзначити, що в більшості прийнятих законодавчих актів регулюються взаємовідносини між споживачами та авторами інтелектуального продукту, а не між членами суспільства, які завдяки створеним цим суспільством умовам (безкоштовні освіта, послуги бібліотек тощо) мали можливість створювати інтелектуальний продукт. Таким чином, виникає певна конфронтація між сторонами проблеми. Розв'язати ж її можливо лише шляхом співробітництва цих сторін.

В Україні не існує комплексного дослідження проблеми дотримання авторського права в процесі створення бібліотечного інформаційно-аналітичного продукту з використанням інформації, розміщеної в мережі Інтернет. Причини труднощів аналізу цього питання полягають у низці особливостей, притаманних світовій мережі:

- глобальний характер Інтернет та цифрові форми розміщених у ньому творів значно ускладнюють здійснення авторами своїх прав;
- надмірне правове регулювання мережі зводить нанівець ті фактори (унікальну можливість саморегулювання; комунікативність, що призводить до тиражування інформації), завдяки яким, за М. Кастельсом, всесвітня мережа стала інноваційною силою³.

Значно ускладнюють правове регулювання означеного питання в мережі Інтернет і певні труднощі в контролі над переміщенням великих потоків інформації. На конференції в UA–IX у 2010 р. оприлюднено дані про те, що за обсягом переданої через Інтернет у своїх межах інформації Україна перебуває на шостому місці в рейтингу, в якому брали участь Росія, Франція, Німеччина та Голландія [10].

З огляду на сказане вище, повертаючись до практики роботи СІАЗ, можна відзначити, що, мабуть, більше відповідає вимогам права,

³ Докладніше цю думку розвинуто у його відомій роботі «Галактика Інтернет».

зокрема, ст. 9. «Право на інформацію» (розділ 1) Закону «Про інформацію»⁴ і є прикладом розуміння особливостей поширення інформаційних потоків в Інтернеті: редакторська політика тих інтернет-видань та електронних ЗМІ, які дозволяють вільне використання своєї інформації або обмежують його необхідністю посилання на свій ресурс у друкованих ЗМІ або гіперпосилання в мережі. Тим більше, що:

- необхідну для інформаційно-аналітичної роботи інформацію в Інтернеті завжди можна знайти на іншому електронному ресурсі;
- довести роль першоджерела в умовах мережі майже неможливо;
- використання новин із сайту не є плагіатом – згідно зі ст. 21 «Вільне використання твору з зазначенням імені автора» Закону України «Про авторське право і суміжні права», без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, у тому числі цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються [1].

Деякі міркування з приводу суперечностей між принципами діяльності Інтернет та вимогами авторського права на інформацію виникають і після аналізу її якості, шляхів поширення в мережі та інших аспектів функціонування її об'єктів.

По-перше, порушення авторських прав спричиняє сам принцип роботи електронних телекомунікацій, оскільки вимагає численного копіювання даних у процесі передачі їх каналами зв'язку. Отже, будь-яке звернення користувачів до ресурсів Інтернет робить їх порушниками авторських прав.

По-друге, через розвиток технологій вартість тиражування інформації в Інтернеті поступово наближається до нуля. Будь-який об'єкт інтелектуальної власності в електронній формі може бути майже миттєво відтворений у будь-якому місці земної кулі. І проконтролювати цей процес дуже важко.

По-третє, в Інтернеті виникає дедалі більше веб-послуг і веб-сайтів, що дають змогу якнайшвидше знаходити потрібну для роботи інформацію. За даними дослідницької компанії Netcraft, кількість сайтів у мережі на початок березня 2011 р. становила 298 млн, що на 13 млн більше, ніж

⁴ Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій.

на початок лютого [7]. Цим нівелюється таке поняття, як «унікальна інформація».

Як аргумент у питанні пом'якшення вимог авторського права в Інтернеті є постійне збільшення його аудиторії. За даними дослідницької компанії In Mind, щомісячна аудиторія українського сегмента Інтернету становить 12,9 млн регулярних користувачів [11]. Завдяки цьому кількість споживачів певної інформації значно перебільшує тираж друкованих ЗМІ, сприяючи популяризації автора. Не останню роль у цьому процесі відіграють і бібліотечні веб-ресурси, які щодня відвідує значна кількість найбільш активної частини суспільства – молоді. Розміщуючи матеріали власного інформаційно-аналітичного виробництва на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua/siaz.html>), СІАЗ надає вільний доступ до них будь-якому користувачеві. При цьому співробітники СІАЗ керуються:

- правом громадян на вільний доступ до інформації згідно з міжнародними та вітчизняними документами;
- роллю бібліотеки як місця збереження і вільного доступу до інформації, що історично склалась у суспільстві.

За такий постійний піар бібліотеки не отримують від авторів жодної фінансової винагороди. Автори ж у процесі підготовки матеріалів можуть безкоштовно отримувати матеріали бібліотек та користуватись її веб-ресурсами. Не на користь суворих обмежень авторського права на інформацію в інтернет-виданнях свідчать й інші спостереження, що виникли в процесі підготовчої роботи над інформаційно-аналітичною продукцією СІАЗ.

Зокрема, стосовно форм подання ними інформації. Використовуючи її у фрагментарному вигляді, інтернет-видання досягають ефекту оперативності, але перешкоджають формуванню в користувачів цілісної картини явищ або подій. Тому вивчення певного питання вимагає використання значної кількості джерел інформації. Обробка матеріалів інформаційних центральних, регіональних, партійних, наукових інтернет-видань, складених у фрагментарній формі, на мовах різних соціокультурних контекстів, не передбачає прямого їх копіювання. Інформаційно-аналітичний продукт є складною системою, до якої інформація інтернет-видань входить у вигляді окремих ланок. Отже, використання інформації про певну подію для його підготовки не є порушенням авторських прав. Зрозуміло, що в даному випадку мова йде не про копіпастерів⁵, а про творче використання та поширення інформації електронних ЗМІ.

⁵ Від «copy&paste» – «вирізати» і «вставити». Особи, які роблять перенесення інформації з джерела в інше місце мережі шляхом копіювання матеріалів.

Слід відзначити, що, аналізуючи проблему співіснування глобальної мережі та права інтелектуальної власності, автор цієї роботи не вимагає його скасування, а лише підкреслює необхідність реформування, направлення іншого підходу до інтелектуальної власності в Інтернеті, спрямованого на широке забезпечення права людини на інформацію.

Власникам інтернет-видань треба врахувати той факт, що інформація як інтелектуальна власність, існує в Інтернеті в потенційно необмеженій кількості, що лімітує коло споживачів інформації кожного окремого інтернет-видання. Тому більшість своїх матеріалів вони можуть розповсюджувати безкоштовно, виграючи на збільшенні власної аудиторії. А прибуток отримувати за консультаційні послуги, можливість тематичного пошуку, продаж реклами. Зокрема, соціальна мережа «ВКонтакте» у 2010 р. заробила на рекламі 44,8 млн дол., збільшивши продаж медіа-реклами за рік удвічі [6].

Отже, практика діяльності бібліотек, зокрема, створених на їх базі інформаційно-аналітичних служб, показує, що потреба зміни законодавства у сфері авторського права, його реформування стосовно Інтернету – це об'єктивна реальність. Така стратегія, по-перше, призведе до зниження ролі авторського права як регулятора взаємовідносин у мережі, але збереже існуючий у ній баланс інтересів авторів та користувачів; по-друге, сприятиме розширенню джерельної бази інформаційно-аналітичного виробництва бібліотек – для задоволення інформаційних потреб суспільства. Розширення співробітництва усіх суб'єктів інформаційного простору України дасть змогу спрямувати значні інтелектуальні ресурси на продуктивний пошук рішень з актуальних проблем сьогодення.

Список використаних джерел

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані і прогн. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3792-12>. – Назва з екрана.
2. Закон про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані і прогн. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Назва з екрана.
3. Про друковані засоби масової інформації/пресу в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ // Голос України. – 1992. – 8 груд.

4. Про видавничу справу : Закон України від 2 листопада 2006 р. № 317-V [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206 : офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Електрон. дані та прогр. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=318%2F97-%E2%F0>. – Назва з екрана.

5. Библиотекам запретили оцифровку книг без согласия авторов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.securitylab.ru/news/404354.php>. – Электрон. дан. – 2011. – 20.01. – Загл. с экрана.

6. ВКонтакте выручил с рекламы почти \$45 млн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mmr.net.ua/news/newsid/23269>. – Загл. с экрана.

7. Количество сайтов в Сети скоро достигнет 300 млн [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – 2011. – 30.03. – Режим доступа: <http://info.nic.ua/news/news-domain/kolichestvo-saytov-v-seti-skoro-dostignet-300-mln>. – Загл. с экрана.

8. *Никонов С. Б.* Глобализация информационного пространства – объективная закономерность развития человеческого общества [Электронный ресурс] / С. Б. Никонов // Глобализация и СМИ : монография. – СПб. : Роза мира, 2006. – С. 71–85. – Режим доступа: http://infoculture.rsl.ru/donArch/home/news/dek/2008/01/2008-01_r_dek-s3.htm. – Загл. с экрана.

9. *Поляков Ю. А.* Европейский процесс и средства информации (Применение ст. 10 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод в деятельности международных организаций и СМИ) [Электронный ресурс] / Ю. А. Поляков. – Режим доступа: <http://www.medialaw.ru/article10/5/1.htm>. – Загл. с экрана.

10. *Телешун С. О.* Электронное информационное пространство и публичная политика, особенности украинской демократии [Электронный ресурс] / С. О. Телешун, А. В. Журавлев. – Режим доступа: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/08/blog-post.html>. – Загл. с экрана.

11. Експерт розповіла, як почати бізнес в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – 2011. – 30.02. – Режим доступу: <http://vidgolos.com/79760-ekspert-rozpovila-yak-pochati-biznes-v-interneti.html>. – Назва з екрана.